

Baryła, Tadeusz

Seminarium w Domu Polskim

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 174-178

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Baryła

SEMINARIUM W DOMU POLSKIM

14 września 1981 roku w Domu Polskim, w Olsztynie odbyło się seminarium zorganizowane przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego (dalej OBN), pn. „Problem polskiej ludności rodzimej na Warmii i Mazurach w badaniach naukowych i praktyce społecznej”.

Zamiarem organizatora było doprowadzenie do spotkania roboczego, które w okresie szczególnie emocjonalnych dyskusji, w trakcie których rozpatrywano także przyczyny, podstawy prawne oraz następstwa tzw. akcji łączenia rodzin, pozwoliłoby dokonać przeglądu dotychczasowych badań nad problematyką polskiej ludności rodzimej na ziemiach zachodnich i północnych i skonfrontować ich wyniki z potoczną wiedzą oraz praktyką działań państwowych. Zakładanym przez organizatora efektem seminarium miała być ocena stanu badań tej problematyki, szczególnie w odniesieniu do polskiej ludności rodzimej na Warmii i Mazurach, a także sprecyzowanie kierunku i etapów przyszłych prac.

Przygotowane na seminarium referaty miały mieć charakter wprowadzeń do dyskusji, w której liczono szczególnie na głosy przedstawicieli tejże ludności oraz administracji państwowej.

W imieniu OBN przywitał uczestników seminarium członek Rady Naukowej mgr Władysław Ogrodziński, który następnie objął przewodnictwo przedpołudniowej części obrad. Po przerwie, w trakcie której uczestnicy seminarium mieli możliwość obejrzenia dwóch wystaw — darów b. konsula w Olsztynie Augusta Zaleskiego dla Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie i piśmiennictwa poświęconego problematyce polskiej ludności rodzimej na Warmii i Mazurach — przewodnictwo obrad przejął Jan Boenigk, długoletni działacz Związku Polaków w Niemczech. Uczestnicy seminarium wysłuchali trzech referatów oraz dwóch komunikatów. Pierwszy z referatów prof. dr. hab. Wojciecha Wrzesińskiego nosił tytuł *Problem świadomości narodowej Warmiaków i Mazurów do 1945 roku*.

Wiek XIX — mówił W. Wrzesiński — był okresem kształtowania się nowoczesnego narodu polskiego, w którym to poczucie świadomości narodowej rozszerzało się i nabierało charakteru nie tylko biernego dziedziczenia tradycji, lecz było coraz częściej wynikiem indywidualnych wyborów. W świadomości społecznej wracała pamięć o związkach Warmii i Mazur z całością ziem polskich. Równocześnie postęp cywilizacyjny i rozwój życia publicznego w państwie niemieckim wpływały na zmianę perspektywy pojęcia ojczyzna z «parafia — wieś» na «naród — kraj», sprzyjając stopniowemu likwidowaniu odrębności regionalnych i tworzeniu większych społeczności. Proces asymilacji odbywał się bardziej na płaszczyźnie cywilizacyjnej niż politycznej. Konserwatyzm polskiej ludności Warmii i Mazur ułatwiał w sposób naturalny utrzymanie tradycji polskich. Wybór przynależności państwowej (plebiscyt) ozna-

czął także wybór określonej cywilizacji i niejednokrotnie nie miał decydującego znaczenia dla określenia swej narodowości. Analiza szacunków ludnościowych, a szczególnie dokonanych przez polską służbę konsularną w roku 1937, upoważnia do określenia liczby polskiej ludności w Prusach Wschodnich, uwzględniając różnicowanie poczucia świadomości, na około 450 tys. Kurczenie się grup pośrednich oraz trwałość dziewiętnastowiecznej granicy zasięgu języka polskiego były zjawiskami charakterystycznymi dla okresu międzywojennego. Szczególnie silne poczucie polskiej świadomości narodowej występowało w grupie pozostającej w bezpośrednim zasięgu wpływów działań organizacyjnych ruchu polskiego. W warunkach przemian cywilizacyjnych społeczności miejskich oraz działań władz niemieckich zmierzających do likwidacji zwartych skupisk wiejskich ludności polskiej, o przyszłości narodowej tego obszaru miała decydować świadomość młodzieży.

W okresie drugiej wojny światowej, niejako wbrew wcześniejszym sukcesom asymilacyjnym ruchu narodowosocjalistycznego, wzrosła labilność struktury świadomości narodowej Warmiaków i Mazurów. Formułowane w czasie wojny polskie programy dotyczące Prus Wschodnich opierały się na uznaniu nie trwałości przeobrażeń narodowościowych, nie brały jednak pod uwagę przyczyn tej labilności i pomijały trwałość wpływów cywilizacyjnych na kształt świadomości społecznej.

Kolejny referat *Polska ludność rodzima na Warmii i Mazurach w badaniach naukowych* opracowali mgr Tadeusz Baryła, dr Tadeusz Filipkowski, doc. dr hab. Anna Szyfer.

Programy przygotowane w czasie wojny zarówno dla rządu polskiego w Londynie, jak i Krajowej Rady Narodowej, dotyczące kształtu terytorialnego państwa polskiego, nie uwzględniały następstw ostatniego okresu wojny. Widoczny jest w nich zbyt optywizm w ocenie sytuacji demograficznej i narodowościowej oraz kierunków jej rozwoju na Warmii i Mazurach. Dla oceny procesów narodowościowych, także w kontekście weryfikacji oraz uzyskiwania polskiego obywatelstwa, konieczne jest podjęcie badań nad tą problematyką w Prusach Wschodnich w okresie wojny. Uwidacznia się także ahistoryczna tendencja do „spłaszczenia obrazu” pierwszych lat powojennych oraz obarczania ich błędami będącymi wynikiem posunięć późniejszych (np. tzw. akcja paszportyzacji). W świetle wysokiej oceny myśli programowej i polityki Ministerstwa Ziem Odzyskanych ponownego przebadania wymagają kwestie: zdecydowanie negatywnego stosunku ludności rodzimej do referendum ludowego; labilność świadomości narodowej a problem narodowosocjalistycznego wychowania młodzieży; rolniczy charakter tych ziem a polityka państwa socjalistycznego. W 1945 roku powołano bądź reaktywowano Instytuty: Zachodni, Bałtycki, Śląski i Mazurski, które w miarę swoich możliwości podjęły działalność badawczą i popularyzatorską, polegającą na ukazaniu tradycji polskich, a także przez interwencje wywierały wpływ na praktykę działań państwowych. Badania historyczne zapoczątkowali Zygmunt Wojciechowski, Kazimierz Piwarski, Karol Górski. Problematykę kształtowania się świadomości narodowej poruszył I Zjazd Historyków we Wrocławiu (19—20 IX 1948 r.). Próbą pierwszych opracowań monograficznych była seria wydawnicza „Ziemie Staropolskie”, popularyzacji służyła powołana przez Biuro Ziem Odzyskanych seria „Biblioteka Ziem Odzyskanych”. Działania te ustały na pewien czas w związku ze zmianami na polityce wewnętrznej państwa. W latach następnym podjęto badania nad przeobrażeniami świadomości narodowej, tradycja-

mi i zasięgiem wpływów ruchu polskiego, przejawami działalności gospodarczej i kulturalnej (prace: Bogusława Leśniodorskiego, Tadeusza Cieślaka, Władysława Chojnackiego, Tadeusza Grygiera, Zygmunta Lietza, Tadeusza Orackiego, Wojciecha Wrzezińskiego, Kazimierza Pietrzak-Pawłowskiego), a także procesami demograficznymi, osadniczymi i zmianami politycznymi (Leszek Kosiński, Stanisław Zyromski, Józef Fajkowski, Bohdan Wilamowski, Hieronim Rybicki, Wojciech Wrzeziński, Edmund Wojnowski). Warmia i Mazury, drugie co do wielkości skupisko ludności rodzimej na ziemiach zachodnich i północnych, zostało w latach 1947—1949 objęte badaniami socjologicznymi kierowanymi przez Stanisława Ossowskiego i Czesława Znamierowskiego. Wyniki tych prac nie zostały opublikowane. W latach następnych badania socjologiczne prowadzono na skalę możliwości OBN (Lili Maria Szwengrub, Monika Leonowicz). Prowadzono również badania etnograficzne (Anna Szyfer) oraz językoznawcze (Witold Doroszewski, Zdzisław Steiber). Ustalenia nauki były niestety często niedoceniane lub pomijane w działaniach władz państwowych. Jednocześnie należy stwierdzić, iż w zbyt wielu wypowiedziach publicystycznych obraz przemian ulegał odhistorycznieniu, a przeciw stanowisko przedstawiciele nauk społecznych, szczególnie historyków, było wyjątkowo konsekwentne.

Komunikaty rozpoczął doc. dr hab. Jerzy Korbel. Zajął się on wyjazdami polskiej ludności rodzimej. Niezależnie od stanu świadomości narodowej emigrantów do RFN należy stwierdzić, iż sprawą wyjazdów pokierowano wbrew ustaleniom nauki polskiej, a nawet wbrew polskiej racji stanu. Efektem ubocznym trwającej obecnie żywiołowej emigracji zarobkowej powinno być odmitologizowanie problemu wyjazdów polskiej ludności rodzimej. Uwzględniając niemiecką wykładnię prawa o obywatelstwie i konstytucyjny zapis niemieckiej przynależności narodowej należy zrewidować dotychczasowy tryb i zasady wyjazdów. Trzeba zerwać z zasadą zrzeczenia się obywatelstwa przed wyjazdem z kraju i sprecyzować politykę paszportową w myśl sejmowego wystąpienia posła Edmunda Osmańczyka.

Następnie wystąpił prof. dr hab. Bohdan Wilamowski z komunikatem *Problem ludności rodzimej Warmii i Mazur w praktyce życia społecznego*.

Autor przedstawił opracowaną w czasie wojny koncepcję, której był współautorem. Zakłada ona działania minimalistyczne i maksymalistyczne tworzące swoisty program separatyzmu (okresową autonomię terenów Warmii i Mazur bądź federacjonizm według założeń postulowanych w końcowym okresie I wojny światowej). Pierwsze gwarantowały stopniowe usuwanie ludności niemieckiej i planowe osadnictwo ludności polskiej. Drugie zapewniały przewagę ludności polskiej na obszarze autonomicznym lub sfederowanym. Wprowadzenie w życie czasowej autonomii pozwoliłoby: uniknąć masowego szabrownictwa, wpłynąć na właściwą obsadę stanowisk w administracji państwowej, a zatem uniknąć tym samym rozziwu między, na ogół słuszną, polityką Ministerstwa Ziemi Odzyskanych a jej realizacją w terenie, zapobiec błędowi weryfikacji i nie kontrolowanej akcji osadniczej. Im śmieiej były formułowane przez działaczy miejscowych postulaty co do zasady polityki i praktyki państwa polskiego, tym silniejsza była opozycja przedstawicielei władz państwowych wobec całości problematyki Warmii i Mazur i częstszy zarzut szkodliwego separatyzmu, jakoby propagowanego przez działaczy mazurskich.

Ostatni z komunikatów *Rezonans społeczny «Sprawy Mazurskiej» dodatku specjalnego biuletynu «W Lewo»* wygłosił dr Andrzej Sakson.

W czerwcu 1981 roku staraniem redakcji Biuletynu Dyskusyjnego Kortowskiego Środowiska Partyjnego „W Lewo” ukazał się dodatek do nr 4/5 pod nazwą „Sprawa Mazurska”, w nakładzie 600 egzemplarzy, poza wpływem cenzury państwowej. Redakcja rozesała część egzemplarzy dodatku załączając pismo przewodnie, zapraszające do wzięcia udziału w dyskusji. Uwagami w formie listu podzieliło się 10 osób spoza Olsztyna (prof. dr Bohdan Suchodolski, prof. dr Wojciech Wrzesiński, prof. dr Władysław Markiewicz, prof. dr Norbert Honsza, prof. dr Tadeusz Cieślak, prof. dr Krzysztof Kwaśniewski, Jerzy Węclawski, Edmund Osmańczyk, Ryszard Wojna), oraz jedna osoba z Olsztyna — Władysław Ogrodziński. Dodatek zainicjował „ruch rewindykacji mazurskich”, którego przełomowym momentem winno być powołanie Mazurskiego Zrzeszenia Kulturalnego. Zdaniem A. Saksona zasadność tego ruchu potwierdzać miała uchwała I Walnego Zebrania Delegatów Regionu Warmińsko-Mazurskiego NSZZ „Solidarność” (lipiec 1981 rok).

W dyskusji, którą prowadził prof. dr Wojciech Wrzesiński, zabrało głos szesnastu mówców.

Podniesiono problem stanu badań, oraz ich społecznego rezonansu. Teza o dotychczasowym pomijaniu lub przemilczaniu problemów polskiej ludności rodzimej w badaniach naukowych, szczególnie przez Ośrodek Badań Naukowych (Wiktor Marek Leyk, Erwin Kruk, ks. Jerzy Otello, Bohdan Wilamowski, Tymczasowy Zarząd Mazurskiego Zrzeszenia Kulturalnego), spotkała się z polemiką, w której dowodzono, iż na pewno nie jest w pełni zadowolający stan badań, jednak trudno jest odmówić środowisku właśnie historyków olsztyńskich szczególnej roli w inicjowaniu i prowadzeniu tych badań (Janusz Jasiński, Władysław Ogrodziński, Wojciech Wrzesiński, Bohdan Łukaszewicz). W kwestii stanu świadomości narodowej zwrócono uwagę na konieczność rozpatrywania jej w dłuższych przedziałach czasowych oraz bardziej ostrożną ocenę i szacunki liczbowe. Niezbędne wydaje się uwzględnianie wpływu czynnika ekonomicznego na kształtowanie się świadomości społecznej (August Bania, Wojciech Wrzesiński, Tadeusz Baryła). Tzw. akcja łączenia rodzin nabiera innego charakteru w świetle trwających migracji oraz w kontekście długotrwałego procesu migracyjnego (Władysław Ogrodziński, Jerzy Korbel), lecz nie ma tu jednoznacznych analogii z przedwojennym wychodźstwem Warmiaków i Mazurów do Nadrenii i Westfalii (Otylia Groth). Toteż należy spojrzeć inaczej na kwestię deklaracji: Polak z wyboru, a nie miejsca urodzenia (Feliks Barabasz, August Bania), oraz elementy konstytuujące więź i poczucie świadomości regionalnej ludności w przeważającym stopniu rolniczej (Erwin Kruk, Władysław Gębik). Wyrażano krytyczną ocenę działań administracji państwowej, szczególnie pierwszych lat powojennych, oraz formułowano zarzuty natury personalnej (Wiktor Marek Leyk, Jerzy Otello, Anna Siobodzian, Bohdan Wilamowski). Obecny stan badań oraz dostępność archiwaliów pozwalają na pełniejsze zadokumentowanie tej problematyki, co pozwoliłoby rozwiązać wiele narosłych mitów i niedomowień (Tadeusz Baryła, Wojciech Wrzesiński). W związku z inicjatywą założenia Mazurskiego Zrzeszenia Kulturalnego, postulowano powrót do koncepcji Warmińsko-Mazurskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (August Bania, Feliks Barabasz, Władysław Gębik, Robert Pieczkowski). Twierdzono, że nie wolno posługiwać się sprawami tej ludności dla celów doraźnych, nieraz leżących poza sferą rzeczywistych interesów Warmiaków i Mazurów oraz polską racją stanu (Anna Siobodzian, Władysław Gębik).

W podsumowaniu dyskusji prof. dr Wojciech Wrzesiński stwierdził, iż nie wszystkie założenia stawiane przez organizatora przed seminarium zostały zrealizowane. Odczuwalny był brak przewidywanych dwóch referatów poświęconych: stanowi badań socjologicznych nad polską ludnością rodzimą na ziemiach zachodnich i północnych oraz procesom adaptacji i integracji migrantów z Polski na terenie Republiki Federalnej Niemiec. Nie doszły one do skutku z powodu choroby autorów. Uwidoczniona w dyskusji tendencja do rozpatrywania problemu polskiej ludności rodzimej na Warmii i Mazurach tylko przez pryzmat indywidualnych krzywd, nie uprawnia jednak do formułowania jednoznacznych ocen o przebiegu i charakterze procesu historycznego. Zadaniem OBN jego Rady Naukowej oraz Towarzystwa winno stać się kontynuowanie tego rodzaju spotkań roboczych, których tematyka byłaby poświęcona problemom cząstkowym. Działalność ta stanowić będzie realizację i kontynuację postulatów badawczych; konieczność podjęcia ich widziano już w momencie formułowania celów statutowych Ósrodka, a ich wagę starano się eksponować dużo wcześniej niż przed sierpniem 1980 roku. Na zakończenie mówca, w imieniu Rady Naukowej OBN, podziękował za udział uczestnikom seminarium.

Zapis dyskusji, sporządzony na podstawie nagrania magnetofonowego, znajduje się w dziale Zbiorów Specjalnych OBN w Olsztynie.